

WILLO KULTUROWE MAZOWSZE

Krajobraz kulturowy Mazowsza przez wieki kształtowały i wciąż kształtują różne grupy narodowe, etniczne i religijne. Na mapie znajdziecie wybrane miejsca, w których można zobaczyć ślady ich obecności lub spotkać osoby z nimi związane. Ikony oznaczające te grupy są umowne i uproszczone: tożsamości narodowe, kulturowe czy religijne nie tylko spletały i rozplatały się ze sobą, ale bywały też zmienne w czasie. **Potraktujcie mapę jako inspirację do podróży i dalszych odkryć!**

Buddyści	Hinduiści	Oleśki	Świadkowie Jehowy
Chińczycy	Hindusi	Prawosławni	Turcy
Czesi	Mariawici	Romowie	Ukraińcy
Ewangelicy	Mennonici	Rosjanie	Wietnamczycy
Francuzi	Muzumani	Sikhowie	Żydzi
Grekokatolicy	Niemcy	Słowacy	

CHCESZ POSŁUCHAĆ OPowieści o kulturach i religiach mazowsza? ZAJRZYJ NA STRONĘ MAZOWSZE.ETNOGRAFICZNA.PL

1 SIERPC

Życie sierpeckich Żydów od połowy XVII w. do II wojny światowej koncentrowało się w części miasta zwanej Czaplinem. W społeczności dominowali rzemieślnicy, kupcy i kramarze. Do dziś, oprócz cmentarza, najlepiej zachowały się ślady życia codziennego żydowskich mieszkańców Sierpc, przede wszystkim domy mieszkalne i ich otoczenie, wśród których możecie zobaczyć m.in. tzw. kuczki, czyli drewniane szalasy, altanki lub ganki budowane tradycyjnie na święto Sukkot.

- Cmentarz żydowski – ul. Władysława Jagiełły

2 KUCHARY

Kuchary to buddyjski ośrodek medytacyjny w linii Karma Kagyu – jednej z czterech głównych szkół buddyzmu tybetańskiego. Ośrodek mieści się w XIX-wiecznym dworku, przed którym postawiono stupę, symbol oświecenia. Możecie tu przyjechać na kursy i wykłady albo umówić się na indywidualną wizytę (ośrodek prosy o wcześniejszą zapowiedź).

- Kuchary 57

3 PŁOŃSK

Urodzony w 1886 r. Dawid Ben Gurion, jeden z twórców i pierwszy premier niepodległego Izraela, pochodzi z Płońska, a samo miasto było ważnym ośrodkiem syjonizmu na ziemiach polskich. Historię tej niezwykłej społeczności możecie poznać, spacerując szlakiem Dawida Ben Guriona.

- Bengurionówka – dom przy płońskim rynku, w którym do 1906 r. mieszkał Dawid Ben Gurion – pl. 15 Sierpnia 21A
- Dom Pamięci – prezentujący historię społeczności żydowskiej Płońska i okolic, Zagłady oraz Dawida Ben Guriona – ul. Warszawska 2
- Miejsce dawnej synagogi – ul. Warszawska 5
- Skwer w miejscu domu, w którym urodził się Dawid Ben Gurion, a dziś stoi Drzewo Pamięci – ul. Wspólna
- Lapidarium na dawnym cmentarzu żydowskim – ul. Warszawska (okolice Parku Handlowego Miła)
- Budynek dworca kolejowego w Płońsku, z którego pod koniec 1942 r. Niemcy wywieźli płońskich Żydów do obozów zagłady – ul. Towarowa 9
- Płońskie instytucje, w których wnętrzach znajdują się tablice upamiętniające pomordowanych podczas II wojny światowej Żydów (i nie tylko) z Płońska i okolic – szpital przy ul. Sienkiewicza 7, budynek Publicznego Gimnazjum nr 2 w Płońsku przy ul. Wolności 4

4 PŁOCK

Jako jedno z najstarszych, a obecnie trzecie co do wielkości miasto Mazowsza, Płock kryje w sobie wiele wielokulturowych i wieloreligijnych historii. Opowieści o społeczności żydowskiej, która przez ponad 700 lat współtworzyła historię miasta, możecie poznawać m.in. w Muzeum Żydów Mazowieckich w dawnej Matej Synagodzie oraz dzięki stronie jewish.plock.eu. Mimo różnych kolei losu w Płocku od początku XIX w. do teraz funkcjonuje parafia ewangelicka. Do II wojny światowej znajdowała się ona w poddominiarskim klasztorze, a park wokół niego nazywany był potocznie „niemieckimi górkami”. W Płocku na początku XX w. powstał mariawitizm jako odrębne wyznanie chrześcijańskie. Możecie również wybrać się na spacer jarem rzeki Brzeźnicy, gdzie zatrzymywały się taborы romskie.

- Muzeum Żydów Mazowieckich – ul. Kwiatka 7
- Nowy cmentarz żydowski: pomnik oraz osadzone w murze fragmenty zachowanych maców – ul. Mickiewicza
- Dawna mykwa – obecnie Płocka Galeria Sztuki, ul. Sienkiewicza 36
- Kuczki – ul. Kościuszkzi 4, Grodzka 8, Tumska 9
- Świątynia Miłosierdzia i Miłości w Płocku – siedziba Starokatolickiego Kościoła Mariawitów – ul. Kazimierza Wielkiego 27
- Parafia Ewangelicko-Augsburska – ul. Kazimierza Wielkiego 39
- Jar Brzeźnicy – fotografie przedstawiające życie w taborze w tym miejscu znajdują się w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku
- Kościół św. Dominika i otaczający go park, a w latach 1804–1939 kościół ewangelicko-augsburski – ul. Kościuszkzi 16

5 FELICJANÓW

Klasztor w Felicjanowie jest siedzibą Kościoła Katolickiego Mariawitów. To jeden z odtamów mariawityzmu, jedynego wyznania chrześcijańskiego, które powstało w Polsce. Sto lat temu to miejsce tętniło życiem, które wprowadziły tu działania sióstr mariawitek, organizując m.in. klasztor, ochronkę dla dzieci, odczarnię, pracownię haftu. Obecnie najlepiej odwiedzić je w Zielone Świątki, gdy z różnych stron przyjeżdżają tu wyznawcy i wyznawczynie mariawitizmu felicjanowskiego. Jeśli wolicie w ciszy spacerować po parku sąsiadującym z klasztorem, jest on otwarty dla gości na co dzień.

6 WYSZOGRÓD

To niewielkie miasteczko położone na skarpie wiślanej może pochwalić się niemal tysiącletnią historią. Choć niegdyś było ważnym ośrodkiem produkcji sukna i handlu rzecznego, dziś leży nieco na uboczu. Jego historię, łącznie z jej wielokulturowymi aspektami, poznać, odwiedzając Muzeum Wistý Śródkowej i Ziemi Wyszogrodzkiej potożone tuż przy rynku. W sezonie przy muzeum funkcjonuje bezpłatna wypożyczalnia rowerów, które pomogą Wam odwiedzić nieco zapomniane cmentarze: żydowski oraz ewangelicki.

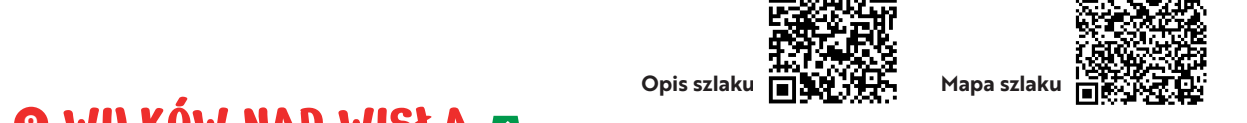
- Muzeum Wistý Śródkowej i Ziemi Wyszogrodzkiej – ul. Rynek 1
- Cmentarz żydowski – róg ul. Pokoju i Niepodległości

7 HENRYSIN/ZAKROCZYM

Romowie to jedna z mniejszości od dawna, bo aż od średniowiecza, obecna na Mazowszu. O historii ich obecności świadczą m.in. ślady w nazwach ulic i osiedli, zwłaszcza na dawnych obrzeżach miast i miasteczek. Upamiętnieniem tragicznych wydarzeń z dziejów tej grupy jest pomnik – głaz polny – znajdujący się w lesie koło Zakroczymia. W 1944 r. Niemcy rozstrzelali tu grupę około stu Romów, w tym wiele dzieci. Na głazie widnieje napis: „W ciemnym lesie / ostatni / krzyk / Romów”.

8 KAZUŃ NOWY

To propozycja wycieczki rowerowej przez kilka nadwiślańskich gmin śladami dawnego osadnictwa ołederskiego po południowej stronie rzeki. Na trasie możecie obejrzeć dawne świątynie ewangelickie, opuszczone cmentarze, a także charakterystyczne budownictwo drewniane, układy wsi oraz krajobraz kształtowany rękami dawnych niemieckich kolonistów. Pełny szlak to aż 105 km wycieczki rozpoczynającej się w Kazulinu Nowym.

9 WILKÓW NAD WISŁĄ

Na tutejszym cmentarzu, funkcjonującym do II wojny światowej, zachowało się kilkanaście ołederskich nagrobków z XIX i XX w. Jednym z lepiej zachowanych jest nagrobek Petera Brokopa – największego hodowcy koni w okolicy żyjącego na przełomie wieków. Warto także spacerować się po Wilkowicie, aby obejrzeć stare drewniane zabudowania.

- Domy Mieszkalne i zabudowania – m.in. Wilków nad Wisłą 17, 21, 24
- Cmentarz ewangelicki – oznaczony dojazd od drogi prowadzącej wzdłuż wału przeciwpowodziowego

10 NOWY SECYMIN

Na zakręcie, tuż przy wale przeciwpowodziowym, zobaczycie mały drewniany kościół katolicki – dawny zbór ewangelicki, wybudowany w 1923 z. ze składek ewangelickich mieszkańców. Stanowi typowy przykład XX-wiecznej architektury sakralnej charakterystycznej dla budownictwa ołederskiego. W okolicznych miejscowościach, Secyminie Polskim i Piaszkach Duchownych, znajdziecie także niewielkie cmentarze, które powstawały niegdyś bezpośrednio przy wsiach i koloniach zamieszkiwanych przez Ołedrów.

- Kościół pw. Narodzenia NMP, dawniej protestancki – Nowy Secymin
- Cmentarz ewangelicki w Piaszkach Duchownych
- Cmentarz ewangelicki w Secyminie Polskim

11 PRZEJMA

Ołedrzy zamieszkujący nadwiślańskie miejscowości umieli doskonale gospodarować na terenach zalewowych. Specjalizowali się w uprawie i sadownictwie oraz przetwórstwie owoców i warzyw, które m.in. suszyli, wędzili czy smażyli. Przygotowywali np. wyjątkowe powidła z buraków cukrowych. Jeśli chcecie ich spróbować, wybierzcie się na Ołenderfest Festiwal Powideł Ołenderskich, który odbywa się co roku we wrześniu! To niezwykłe wydarzenie zapozna Was z różnymi elementami życia i kultury Ołedrów mieszkających w Polsce przed II wojną światową.

- Ołenderfest Festiwal Powideł Ołenderskich – Gospodarstwo Agroturystyczne Pod Jastrzębcem – Przejma 19

PODCASTY O MIEJSCACH OZNACZONYCH ZNAJDZIESZ NA STRONIE **MAZOWSZE.ETNOGRAFICZNA.PL**

12 WIĄCZEMIN POLSKI

Jeśli zastanawiacie się, jak wyglądało codzienne życie Ołedrów zamieszkujących tereny nadwiślańskie, możecie się udać do Skansenu Osadnictwa Nadwiślańskiego. Na niewielkiej powierzchni zgromadzono m.in. kościół ewangelicki, szkołę, chatupy oraz wyposażenie budynków – meble, dekoracje oraz sprzęty gospodarskie. Warto skorzystać także z oferty warsztatów i wydarzeń organizowanych w skansenie.

- Wiączemin Polski 25

13 NOWE WYMYŚLE

Odwiedzając Skansen Osadnictwa Nadwiślańskiego w Wiączeminie Polskim, zobczcie z drogi i odwiedźcie Nowe Wymyśle (Deutsch Wymysle, Wymysle Niemieckie). Wieś założona w 2. poł. XVIII w. przez ewangelicko-augsburskich osadników szybko stała się jednym z najważniejszych ośrodków mennonickich na Mazowszu. Jest prawdopodobnie najlepiej zachowaną wsią ołederską położoną w dolinie Wisły, z charakterystycznym układem osadniczym i wieloma istniejącymi do dziś budynkami.

- Zbór mennonitów – Nowe Wymysle 19
- Dawna szkoła – Nowe Wymysle 26
- Domy mieszkalne – Nowe Wymysle 3, 5, 13, 20, 21, 28, 33, 34, 37, 40, 41, 44
- Cmentarz ewangelicki – usytuowany we wschodniej części wsi po północnej stronie drogi
- Dawny młyn (obecnie dom mieszkalny) – Nowe Wymysle 24

14 COSTYNIN

W latach 20. XIX w. do Costynina przybyli niemieccy osadnicy, głównie sukiennicy i farbiarze. Wspierali lokalny przemysł, co było istotnym bodźcem do rozwoju miasta i całej okolicy. Na ich prośbę w latach 60. car Aleksander I przekazał im ruiny zamku, by mogli na jego miejscu wybudować kościół ewangelicko-augsburski. W pobliżu wzgórza zamkowego powstał także cmentarz, który przetrwał do dziś.

- Cmentarz ewangelicki – ul. Targowa
- Dawny kościół ewangelicko-augsburski, obecnie hotel – ul. Zamkowa 31

15 DZIEKANÓW LEŚNY

Na skraju Puszczy Kampinoskiej znajdziecie niewielki cmentarz ewangelicki. To ślad po dawnych niemieckich mieszkankach i mieszkańców miejscowości, która przez jakiś czas nosiła nazwę Dziekanów Niemiecki. Cmentarz, rozkradziony i zdestawowany w latach powojennych, w ostatnim czasie był porządkowany przez mieszkarków gminy. Można tu zobaczyć nagrobki w języku niemieckim, polskim, a czasem obu naraz. Do Dziekanowa dojedziecie z Warszawy autobusem. Możecie stąd wyruszyć na dalszą wycieczkę szlakami pieszymi lub rowerowymi Kampinoskiego Parku Narodowego.

- Cmentarz ewangelicki – dojście do strony Kampinoskiego Szlaku Rowerowego

16 NOWY DWÓR MAZOWIECKI

Nie wszyscy wiedzą, że słynna Twierdza Modlin właśnie do Nowego Dworu Mazowieckiego. Z jej rozwojem związana jest historia obecności w tym miejscu osób reprezentujących wiele różnych narodowości: Francuzów, którzy opracowali pierwsze projekty twierdzy, Niemców osiedlających się w okolicy oraz Rosjan: zarówno żołnierzy, jak i sprowadzanych tu osadników. Pamiętają po przebywających w twierdzy Tatarach jest wieża zwana czerwona lub muzulmańska. W miejscowości do II wojny światowej mieszkali także wielu Żydów, po których dziś zostały nieliczne ślady.

- Cmentarz żydowski – między ul. Akacjową i Przytorową
- Park Trzech Kultur z tablicami o wpływie kultury polskiej, francuskiej i rosyjskiej na dzieje modlińskiej fortyfikacji
- Twierdza Modlin – obiekty w różnych częściach miasta

17 STANISŁAWÓW

Pięć złotych kopuł widocznych z daleka oznacza, że jesteście już blisko Stanisławowa, w którym znajduje się jedyna na Mazowszu wiejska parafia prawosławna. Decyzja o wybudowaniu cerkwi św. Aleksandry wiązała się z kolonizacją okolic osadnikami z różnych obszarów ówczesnej Rosji po klęске powstania listopadowego. Mimo że tylko nieliczna część mieszkańców rosyjskiego pochodzenia uniknęła wywózki do ZSSR po II wojnie światowej, parafia istnieje do dziś.

- Parafia Prawosławna św. Aleksandry w Stanisławowie, otwarta w czasie nabożeństw, możliwe zwiedzanie po wcześniejszym kontakcie telefonicznym – Stanisławowo 20
- Cmentarz forteczny (tzw. stary) i parafialny (wciąż użytkowany) – przy drodze do Nowego Modlina

18 IZABELIN

Na obrzeżach Izabelina znajduje się podmokły teren, obejmujący lasy i łąkę. W czasie II wojny światowej znajdował się tu oboz pracy przymusowej, w którym żydowskie kobiety i mężczyźni wydobywali torf. Po ucieczce więźniów oraz przy likwidacji obozu zostało tu zabitych ponad 100 osób. Dziś w przestrzeni nie znajdziecie śladów tej historii, ale w internecie możecie przeczytać relacje świadków (m.in. na stronie Fundacji Zapomniane), aby wspomnieć je, spacerując po lesie.

19 ZECRZE

Miejscowość zyskała rozpoznawalność w XIX w., gdy jej terenie władze carskie wniosły twierdzę. Wraz z rozbudową fortu do Zegrza i okolic napływali rosyjscy osadnicy, w większości żołnierze i personel obsługujący rozległe koszary. Do tej pory można tu oglądać budynki dawnych koszar wzniesionych z czerwonej cegły w charakterystycznym carskim stylu. Związana z Zegrzem społeczność rosyjska wyjechała z Płocku lub uległa asymilacji. Pozostał po niej m.in. opuszczony obecnie cmentarz garnizonowy w Wieliszewie.

- Wojskowy cmentarz garnizonowy w Wieliszewie – al. Solidarności
- Kasyno Oficerskie – ul. Oficerska 5
- Dawne koszary – ul. Groszkowskiego 1
- Dawne koszary – ul. Warszawska 22a, Zegrze Południowe

20 SEROCK

Tuż przed wybuchem II wojny światowej Serock był niewielkim miasteczkiem, którego połowę mieszkańców stanowiłi Żydzi. Mimo stosunkowo małej liczebności społeczność żydowska była bardzo zróżnicowa-na. W mieście działały różne stronnictwa polityczne, społeczne i religijne, w tym chasydy. Najlepiej zachowanym świadectwem tamtych czasów jest cmentarz żydowski, otwarty po renowacji w 2023 r.

- Cmentarz żydowski – ul. Na Skarpie 30, Wierzbica; dojście od ul. Czeskiej w Serocku
- Siedziba Serockiej Ligi Samokształceniowej – ul. Rynek 14
- Izba Pamięci i Tradycji Rybackich (regionalne muzeum z częścią dotyczącą serockich Żydów) – ul. Św. Wojciecha 1

21 MAKÓW MAZOWIECKI

Żydzi zamieszkivali Maków Mazowiecki od połowy XVI w. do II wojny światowej. Przestrzeń miasta podzielona była na żydowską część północną i chrześcijańską południową. Przez stulecia powstało wiele obiektów służących członkom gminy żydowskiej, z których kilka zobaczyć możecie do dziś.

- Mykwa (łaźnia rytualna) – ul. Admirala Rickovera 1
- Dom modlitwy (obecnie Centrum Dialogu Kulturowego „Dom Wesółka”) – ul. Zielony Rynek 5
- Dom rabina (dom kałalny) – ul. Zielony Rynek 6
- Stary cmentarz żydowski – ul. Przasnyska 34

22 JADÓW

Podczas Dnia Szkockiego, organizowanego latem, poczućcie się jak w Szkocji: usłyszycie charakterystyczne dla kraju instrumenty i melodie, poznaćcie kroki tradycyjnych tańców, spróbujecie dań kuchni szkockiej... – a to tylko ułamek atrakcji! Inspiracją dla wydarzenia jest historia lokalna. Szkoci mieszkali w dobrach jadowskich w XIX w., dokąd przybyli na zaproszenie hrabiosa Stanisława Kostki Zamoyskiego i jego syna. Odpowiadając miasto, wejście do Muzeum Regionu Jądów, a wśród stojących na rynku rzeźb odszukajcie figurę przedstawiającą Szkota. Odwiedźcie znajdujący się na obrzeżach miasta cmentarz osadników szkockich.

- Cmentarz osadników szkockich w Jadowie (przy drodze w kierunku Dzierżanowa)
- Muzeum Regionu Jądów – Pl. Gustawa Dreszera 17 (zwiedzanie po wcześniejszym umówieniu, tel. 504 008 223)

23 WĘGRÓW

Tętniący życiem rynek, dzieła wybitnych barokowych artystów, tkany dwuosnowowe, Lustro Twardowskiego, malowniczy brzeg rzeki Liwicz – to tylko niektóre z atrakcji Węgrowa. Do dynamicznego rozwoju miasta przyczyniło się położenie na skrzyżowaniu szlaków handlowych. Na przestrzeni stuleci obok siebie żyli tu Szkoci, Rusini, Niemcy, Polacy, katolicy, prawosławni i ewangelicy. XVI- i XVIII-wieczny Węgrow był ważnym ośrodkiem reformacji, w podobny czasie powstała tu gmina żydowska. We współczesnym mieście znajdziecie wiele śladów tych wielokulturowych i wieloreligijnych tradycji.

- Wystawa *Węgrow – miasto wielu kultur i religii*, na terenie Zespołu Poreforackiego klasztoru i kościoła pw. Świętych Piotra z Alkantan i Antoniego z Padwy – ul. Tadeusza Kościuszki 27a
- Dom Gdański – ul. Rynek Mariacki 11
- Bazylika pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Węgrowie – ul. Strażacka 5

- Kościół i cmentarz ewangelicki – ul. Ewangelicka
- Cmentarz żydowski (lapidarium) – ul. Berka Joselewicza 4
- Dom rabina Morgensterna – ul. Zwycięstwa 5

Ze strony miasta można pobrać mapki z opisem Szlaku Wielokulturowego

24 MIŃSK MAZOWIECKI

Mińsk Mazowiecki był w przeszłości miastem wielokulturowym oraz wieloreligijnym i choć zmieniały się zamieszkujące go grupy, nadal tak pozostał. Obecni mieszkańcy upamiętnili dawną społeczność żydowską, stawiając tablice wbudowane w płyty chodnikowe w miejscu starego cmentarza, getta, jeshivy oraz synagogi. Na przełomie XIX i XX w. w Mińsku funkcjonowała prawosławna cerkiew dla stacjonującego tu wojska rosyjskiego. Pozostała po niej tylko brama, obecnie przeniesiona przed Muzeum Ziemi Mińskiej. Po ponad 100 latach parafia prawosławna w Mińsku odrodziła się w nowej lokalizacji. W mieście spotkać też m.in. mariawitów, mennonitów czy baptystów, a także współczesnych migrantów z różnych stron świata. W naszym podcaście możecie posłuchać o życiu ukraińskiej społeczności miasta.

- Cmentarz żydowski – ul. Cicha 2
- Dawny żydowski dom modlitwy – Stary Rynek 3
- Siedziba Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP
- Parafia Kościoła Starokatolickiego Mariawitów – ul. Traugutta 17
- Chrześcijańska Wspólnota Mennonitów „Agape” – ul. Mała 6
- Brama z ogrodzenia cerkiewnego, obecnie wejście na teren Muzeum Ziemi Mińskiej – ul. Okrzei 16
- Parafia Prawosławna pw. Świętego Spirydona Cudotwórcy w Mińsku Mazowieckim – ul. Warszawska 69

25 OTWOCK

Otwock rozwinął się pod koniec XIX w. jako letnisko dla mieszkaneł i mieszkańców zatoczonej i duśnej Warszawy. To miejsce upodobało sobie zwłaszcza zasymilowana ludność żydowska, która przed II wojną światową stanowiła około 70% mieszkańców miasta. Wskakujcie do pociągu (SKM lub Koleje Mazowieckie) i odkryjcie ślady życia codziennego otwockich Żydów. Na wycieczkę warto zabrać rower.

- Kamień Pamięci Żydów Otwockich – ul. Reymonta
- Zespół ulic Oszera Perechodnika – ul. Kościelna 12, 14, 16, 18
- Willa pułkownika Abrama Gurewicza – ul. Kościuszki 10
- Dworzec PKP Otwock – ul. Orla 1
- Pompa na Skwerze Pamięci Żydów Otwockich - róg ul. Świderskiej i Andriollego
- Kino Promyk – ul. Warszawska 31
- Kino Oaza – ul. Armii Krajowej 4
- Uzdrowisko Abrama Gurewicza – ul. Armii Krajowej 8
- Dawne Kasyno – ul. Filipowicza 9

26 KARCEW-ANIELIN

Spacerując po lasach otaczających Karzew, możecie trafić na schowany w cieniu drzew, nieogrodzony żydowski cmentarz. Założony został na początku XX w. przez gminę żydowską z Otwocka (stad częste określenie „cmentarz żydowski w Otwocku”). Oprócz mieszkańców miasta byli na nim chowani głównie zmarli pensjonariusze otwockich szpitali i sanatoriów. Pochówki odbywały się jeszcze kilka lat po zakończeniu II wojny światowej. Dziś jest to czwarty co do wielkości zachowany cmentarz żydowski na Mazow-szu (po 2 cmentarzach w Warszawie i jednym w Szydłowcu), z około 1200 macewami.

- Cmentarz żydowski – okolice ul. Hrabiego

27 KARCZEW

Cmentarz przy ul. Otwockiej przez ponad 100 lat służył żydowskim mieszkańcom Otwocka, Karczewa i okolic. Na rozległym piaszczystym wzgórzu zobaczyć możecie ponad 400 zachowanych nagrobków lub ich fragmentów, z których najstarszy pochodzi z 1876 r. Macewy mają różne kształty, od klasycznych – półokrągłych przez obeliski, stele i kolumny, a na około 100 z nich zachowały się czytelne napisy w języku hebrajskim, polskim i rosyjskim. W mieście toczą się dyskusje w sprawie upamiętnienia tragicznej śmierci 77 Romów w czasie II wojny światowej.

- Cmentarz żydowski – ul. Otwocka 3

28 SOBIEINIE-JEZIORY

Opuszczony cmentarz jest dziś jedynym świadectwem obecności Żydów we wsi, mimo że przed wojną stanowili oni większość jej mieszkańców. Cmentarz uległ dewastacji podczas II wojny światowej, a także po jej zakończeniu. Od 2003 r. z inicjatywy miejscowego proboszcza trwa akcja przywrócenia na teren cmentarza macew odnalezionych na okolicznych posesjach, w tym na plebanii. Dotychczas udało się zinventaryzować kilkaset nagrobków, z których najstarszy pochodzi z 1860 r., a najmłodszy z 1940 r.

- ul. Cmentarna, w lesie, na południe od cmentarza katolickiego

29 TRĄBKİ

W niewielkiej miejscowości pod Garwolinem funkcjonowała w XIX w. najbardziej chyba znana huta szkła w Królestwie Polskim. Założył ją Ignacy Hordlicka, który przyjechał tutaj z Czech i na cześć tego kraju nazwał swoją hutę. Sprowadził też grupę cudzoziemskich fachowców m.in. z Niemiec i Czech, którzy zadamowali się w okolicy. Jego dzieło kontynuowali bratankowie Wilhelm i Edward Hordlickowie. W Trąbkach można obejrzeć m.in. dawne budynki poprzemysłowe i robotnicze, dwór Hordlickich i pomnik na cześć założyciela huty. Trąbki znajdują się przy żółtym szlaku PTTK Dookoła Mazowieckiego Parku Krajobrazowego.

- Huta Szkła Czechy – ul. Osadnicza 57
- Rządówka z zespołu Huty Szkła Czechy w Trąbkach – ul. Osadnicza 59
- Dwór w zespole dworsko-parkowym w Trąbkach – ul. Osadnicza 107

30 WILGA

Czy wiecie, że w mazowieckim lesie możecie spotkać buddyjskiego mnicha? Godzinę drogi od Warszawy znajduje się Ośrodek Cziamaung Ling, w którym od 2004 r. praktykowane są buddyjskie tradycje Jungdrung Bon. Wśród sosen zobaczycie tam buddyjską stupę symbolizującą oświecenie Buddy oraz gompe, czyli świątynie. Osoby zarządzające ośrodkiem proszą o wcześniejszy kontakt przed przyjazdem.

- al. Huberta 4

31 GÓRA KALWARIA

Góra Kalwaria przez niemal 100 lat, do II wojny światowej, była jednym z największych centrów chasydym na ziemiach polskich. Do dziś zachowało się tam wiele relikotów dawnego życia żydowskiego, które możecie zobaczyć, zarówno w centrum miasteczka, jak i na jego obrzeżach, odwiedzając żydowski cmentarz i słuchając opowieści jego opiekuna, Mateusza Blicharza (kontakt: tel. 510 233 442, e-mail: blicharz@miejsh.org.pl, profil na Facebooku: Śladami Cadyków Ger).

- Dawny cheder (elementarna szkoła religijna) – ul. Kilińskiego
- Tablica upamiętniająca cheder – ul. Piłarska 3
- Dawna mykwa (łaźnia rytualna) – ul. Piłarska 5
- Tablica upamiętniająca mykwę – ul. Piłarska 3
- Dwór cadyków Ger – ul. Piłarska 10/12
- Prywatny dom modlitwy (synagoga) rodziny Alterów – ul. Piłarska 10/12
- Synagoga postępową – ul. Piłarska 5
- Drzewo pamięci wywózki Żydów z Góry Kalwarii w lutym 1941 r. – ul. Ratuszowa
- Jatki piekarsko-rzeźnicze – ul. Św. Antoniego 1
- Cmentarz żydowski – ul. Zakalwaria 3a

32 GRÓJEC

Po licznej przed II wojną światową społeczności żydowskiej w Grójcu pozostało niewiele śladów. Na cmentarzu żydowskim znajduje się zbiorowa mogiła, stopniowo trafiają na niego także odnajdywane przez mieszkańców macewy (poszukajcie na Facebooku „Pamięć dla przyszłości Grójec”). Jeszcze trudniej znaleźć ślady przedwojennej społeczności ewangelickiej (w większości deklarującej tożsamość niemiec-ką), która także tworzyła krajobraz miasta i okolic. W ostatnich dziesięcioleciach do Grójca przyjeżdżali pracować w okolicznych sadach liczne osoby z Ukrainy. Dlatego właśnie tu funkcjonuje jedna z nielicznych na Mazowszu greckokatolickich placówek duszpasterskich.

- Cmentarz żydowski – ul. Mogielnicka
- Kuczka – ul. Armii Krajowej
- Budynek dawnego domu modlitwy, obecnie sklep – ul. Lewczyńska

33 MSZCZONÓW

Na obrzeżach miasta, oddzielony ekranami akustycznymi od autostrady S8, znajduje się jeden z najstarszych cmentarzy żydowskich w tej części Mazowsza. Zachowały się XVIII-wieczne macewy i oheł cadyka Jakuba Dawida Kalisza. Cmentarz jest odrestaurowany, zadbany i zamknięty na kłódkę. Aby się do niego dostać, skontaktujcie się z mieszkańkami sąsiedniego domu. Dojechać możecie samochodem, ewentualnie rowerem.

- ul. Poniatowskiego

34 ŻYRARDÓW

Początki przemysłu włókienniczego, dzięki któremu powstał Żyrardów, sięgają I. połowy XIX w. Do dynamicznego rozwoju fabryki przyczynił się m.in. Philippe de Girard, francuski inżynier i wynalazca, twórca maszyn do mechanicznego przędzenia lnu. Od jego nazwiska miasto Żyrardów wzięło swoją nazwę. Żyrardów przyciągał nowych mieszkańców – zarówno z najbliższej okolicy, jak i z innych krajów europejskich, przede wszystkim z Niemiec i Czech. Dziś możecie tu oglądać jedyny w Europie zachowany w całości zespół urbanistyczno-architektoniczny miasta przemysłowego przełomu XIX i XX w. oraz wziąć udział w działaniach nawiązujących do fabrycznego dziedzictwa.

- Resursa, która mieści instytucję kultury i Centrum Informacji Turystycznej – ul. 1 Maja 45
- Wystawa w kregelni Żyrardów – *miasto tkaczy i wizjonerów* (w sąsiedztwie Resursy)
- Muzeum Lniarstwa im. Filipa de Girarda – ul. Dittricha 18
- Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie – ul. Dittricha 1
- Gabinet pisarza Pawła Hulki-Laskowskiego (Oddział Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie) – ul. Narutowicza 34
- Ekspozycja na budynku dawnej tkalni Zakładów Lniarskich – ul. 1 Maja 43
- Kaplica ewangelicko-augsburska w Żyrardowie – ul. Żeromskiego 18 (koło dawnego kościoła ewangelicko-augsburskiego, obecnie rzymsko-katolickiego)

35 WÓŁKA KOSOWSKA

Kompleks handlowy w Wólce Kosowskiej to miejsce,